

DE RESTAURATIE VAN DE NOODKIST VAN SINT SERVAAS (1958-1962)

KENNISARCHITECTUUR VOOR
INTEGRALE BESCHERMING VAN
MATERIEEL EN IMMATERIEEL
CULTUREEL ERFGOED

CHARLES VAN DEN HEUVEL

De Noodkist van de Sint-Servaasbasiliek in Maastricht dankt zijn merkwaardige naam aan het gebruik om deze reliekhouders door de straten van de stad te dragen in tijden van oorlogen, epidemieën of andere bedreigingen en daarbij publiekelijk te bidden om bescherming (afb. 1).¹ Daarnaast wordt de Noodkist met een regelmaat van ongeveer zeven jaar met andere relieken rondgedragen tijdens de zogenaamde heiligdomsvaart (afb. 2). Tijdens deze publieke evenementen wordt de kist omgeven door allerlei immateriële expressies zoals gebeden, gezang, muziek en toneel,

die bijdragen aan een totaalbeleving. Voor het overige deel van het jaar staat de Noodkist als een museaal object op een sokkel in het transept van de basiliek van Sint Servaas (afb. 3).

In deze studie zal aan de hand van acht perspectieven op de geschiedenis van de Noodkist en de restauratie van het reliekschrijn tussen 1958 en 1962 worden toegelicht waarom het noodzakelijk is materieel en immaterieel cultureel erfgoed, zoals de Noodkist en de processies, in samenhang te onderzoeken en te beschermen. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan ethische aspecten van het restauratieproces in de besluitvorming rondom voorgestelde wijzigingen aan de Noodkist en hun (potentiële) impact op de oorspronkelijke functie en het gebruik van het object. De focus op de restauratiegeschiedenis is relevant,

▲ 1. Noormannen proberen de Servaaskerk in brand te steken en de Noodkist wordt naar buiten gebracht om vergiffenis en bescherming te vragen. Johannes Brabant (1806-1886), tekening, ca. 1840 (foto Maastricht HCL-LGOG 416)

2. Noodkist in heiligdomsvaart, 15 juni 2025 (foto auteur)

3. Noodkist in transept van Sint-Servaasbasiliek met kopieën van pendanten behorend tot de oorspronkelijke altaaropstelling (foto auteur)

omdat tijdens dit proces oorspronkelijke betekenissen en waarden van het object ter discussie werden gesteld. Bovendien levert het een bijdrage aan actuele wetenschappelijke debatten in de erfgoedstudies rondom het begrip authenticiteit.² Zo keerde tijdens de restauratie voortdurend de kwestie terug van de materiële bescherming van de Noodkist door middel van musealisering dan wel de voortzetting van het immaterieel gebruik als een populair devotieobject.³ Ten slotte laat deze casus het belang zien van digitale 3D-reconstructies voor de ontwikkeling van een digitale kennisarchitectuur voor wetenschappelijk onderzoek en het toegankelijk maken van cultureel erfgoed. Deze term, vertaald vanuit het meer gangbare *knowledge architecture*, betreft een constructie die vooral wordt gebruikt voor de ontwikkeling van strategieën door organisaties. Deze constructie bepaalt hoe kennis het best georganiseerd en gedeeld kan worden voor het nemen van besluiten. Uitgelegd zal worden waarom in de context van cultureel erfgoed juist een *semantic web*-toepassing hiervoor geschikt is en wat hieronder precies moet worden verstaan.

MATERIEEL VERSUS IMMATERIEEL ERFGOED

UNESCO definieert cultuur als 'het geheel aan onderscheidende spirituele, materiële, intellectuele en emotionele kenmerken van een maatschappij of sociale groep, dat niet alleen kunst en literatuur omvat, maar ook levensstijlen, tradities, overtuigingen en waardesystemen'.⁴ Ondanks deze holistische definitie uit 1982 kent UNESCO in de erfgoedpraktijk nog altijd verschillende waarden toe aan materieel en immaterieel cultureel erfgoed. Laurajane Smith hekelt in haar standaardwerk *Uses of Heritage* (2006) dit onderscheid in internationale classificaties van erfgoed en bepleit niet alleen een holistische aanpak onder de gemeenschappelijke noemer van *heritage*, maar stelt bovendien dat al het cultureel erfgoed op de eerste plaats *intangible* is. Dit omdat ze erfgoed niet als een object ziet maar als een cultureel en sociaal proces waarin steeds nieuwe betekenissen en waarden aan herinneringen worden toegekend.⁵

Het onderscheid tussen *tangible* en *intangible cultural heritage* komt tot uitdrukking in twee belangrijke verdragen ter bescherming van het werelderfgoed: The Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage van 1972 en de UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage van 2003. Beide verdragen zijn richtinggevend voor internationaal en nationaal cultureel erfgoedbeleid. Nederland tekende het eerstgenoemde verdrag in 1992 en ging daarmee de verplichting aan 'dat zij kennis zal bewaren, vermeerderen en verspreiden door het behoud en de bescherming van het erfgoed der wereld'.⁶ Het tweede UNESCO-verdrag, getekend door Nederland in 2012, verplicht tot het ne-

men van maatregelen ter bescherming van het immaterieel erfgoed binnen de eigen landsgrenzen.⁷ Al voor de totstandkoming van het verdrag van 1972 werd er gewezen op de spanning tussen het universele karakter van de problematiek rondom immaterieel erfgoed en de beschermende maatregelen op nationaal niveau.⁸ In Nederland werd er met de introductie van de Erfgoedwet in 2016 meer eenheid geschapen in de veelheid van regelingen met hun eigen wijzen van bescherming en subsidies. Niettemin bleef in de implementatie ervan het onderscheid bestaan tussen materieel en immaterieel erfgoed enerzijds en roerend en onroerend erfgoed anderzijds, met directe gevolgen voor hoe objecten in culturele context optimaal kunnen worden beschermd.

KENNISVERGROTING

Hoewel de Erfgoedwet ruimte biedt voor een samenhangende bescherming van roerend en onroerend cultureel erfgoed in de vorm van ensembles, was en is het beleid vooral gericht op de reductie van het aantal hiervan. De focus ligt nu op de 'vergroting van kennis en bewustzijn, attitudeverandering en verbeterde omgangsnormen'.⁹ Het beleid gebaseerd op de Erfgoedwet gaat minder ver dan de aanbeveling van de Raad van Europa dat erop gericht is om de bescherming van historische ensembles van onroerend en roerend erfgoed te verzekeren. Deze aanbeveling werd in 2024 door Nederland ondertekend, maar in tegenstelling tot in Vlaanderen vooralsnog niet in de wet verankerd.¹⁰

De beleidskeuze voor handhaving in plaats van uitbreiding van het beschermingsniveau binnen de Erfgoedwet is een gemiste kans. Voorlopig rest kennisvergroting voor een betere bescherming van materieel en immaterieel cultureel erfgoed. Dit moet meer omvatten dan informatieverschaffing aan erfgoedeigenaren of een database van beschermd cultuurerfgoed.¹¹ De door de Nederlandse overheid beoogde uitbreiding van kennis, zo wordt hier gesteld, moet deel uitmaken van een omvattende, ethisch geëngageerde set van erfgoedstrategieën. In dit artikel wordt betoogd dat een combinatie van digitale middelen een belangrijke bijdrage kan leveren aan zo'n omvattende set van strategieën, door objecten multidimensionaal in context te plaatsen en te verbinden met nationale en internationale projecten gericht op onderzoek naar het materieel en immaterieel erfgoed. Dit wordt toegelicht aan de hand van een digitale 3D-reconstructie van de restauratiegeschiedenis van de Noodkist in Maastricht tussen 1958 en 1962 vanuit meerdere perspectieven. De keuze voor deze casus is relevant om meerdere redenen. Allereerst wordt de Noodkist al sinds de middeleeuwen meege dragen in processies en is dit bijzondere object – soms aangeduid als de 'Nachtwacht van het Zuiden' – niet alleen materieel erfgoed, maar door

interactie met de inwoners en bezoekers van Maastricht ook immaterieel erfgoed.

Daarnaast is de geschiedenis van de Noodkist representatief voor de constatering dat er onvoldoende gebruik is en wordt gemaakt van de mogelijkheden om materieel en immaterieel erfgoed integraal te beschermen. De Noodkist was onlosmakelijk verbonden met het onroerend cultureel erfgoed van de Sint-Servaasbasiliek.¹² Zo maakte de Noodkist met zijn vier oorspronkelijke pendants sinds de twaalfde eeuw deel uit van een vaste altaaropstelling.¹³ Deze opstelling, waarvoor architect P.J.H. Cuypers later nog een nieuw ontwerp maakte, is verloren gegaan.¹⁴ Uiteindelijk is de Noodkist niet als ensemble gekoppeld aan de basiliek als rijksmonument, zoals geopperd in enkele overheidsrapporten van voor en na de inwerkingtreding van de Erfgoedwet.¹⁵ De Noodkist wordt in juridisch opzicht nog altijd gezien als roerend cultureel erfgoed en wel als onderdeel van de verzameling van de schatkamer van de basiliek. Deze aanwijzing als verzameling is uit de Wet tot behoud van cultuurbezit voortgekomen.¹⁶ Deze wet, die onderdeel is gaan uitmaken van de Erfgoedwet, was gericht op het tegengaan van vervreemding van cultuurgoederen. Voor eventuele restauratiesubsidies wordt nog steeds verwezen naar de Mondriaan Stichting. Verder figureert de Noodkist sinds februari 2020 indirect nog op een andere lijst, die van immaterieel cultureel erfgoed, in de beschrijving van de heiligdomsvaart. Deze lijst wordt beheerd door het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN), dat in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de internationale afstemming met de UNESCO lijst coördineert.¹⁷

ACHT PERSPECTIEVEN OP DE NOODKIST

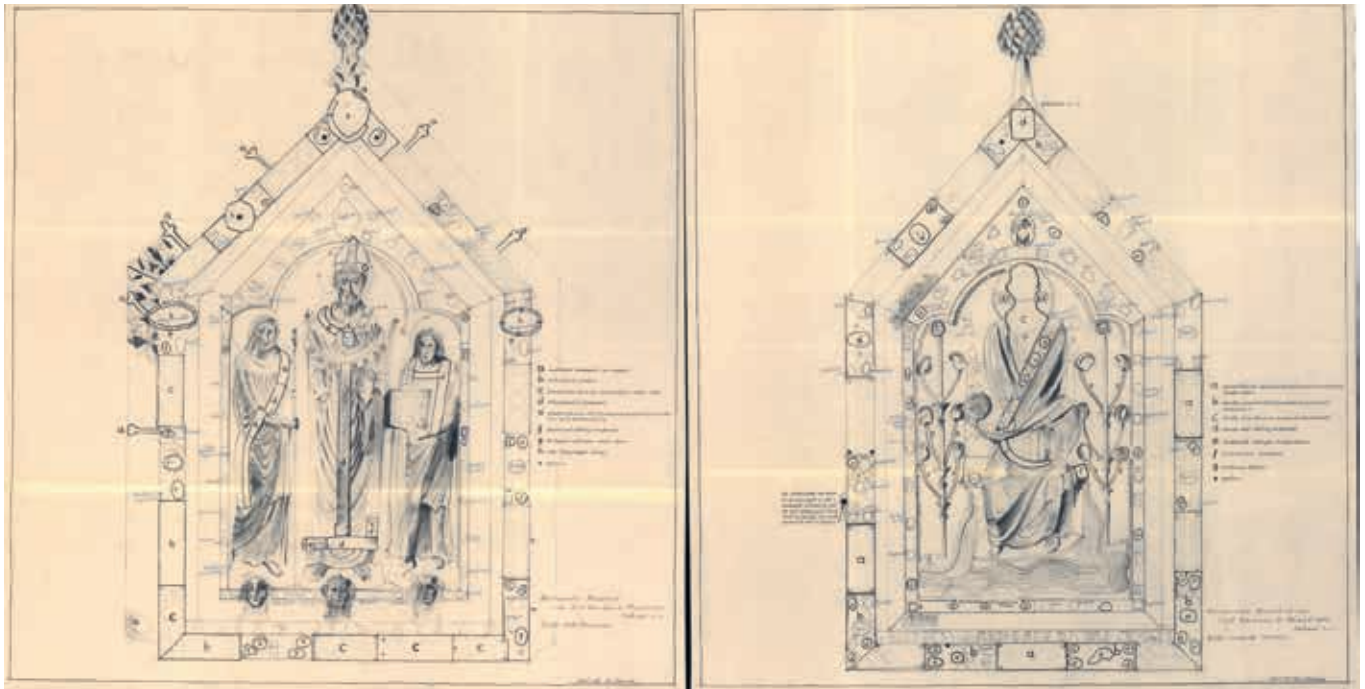
De Noodkist is vervaardigd tussen 1160 en 1200 en wordt gezien als een van de belangrijkste religieuze kunstvoorwerpen van de romaanse periode, soms ook wel problematisch regionaal stilistisch aangeduid als het Maaslandse romaans, de Maaslandse gotiek of de Maaslandse renaissance.¹⁸ In 1160 besloot het Sint-Servaaskapittel de beenderen van de patroonheilige vanuit de crypte over te plaatsen naar een rijk reliekschrijn. Het zou dertig jaar duren voor de Noodkist met de vier daarbij behorende pendants werd voltooid. Er worden meerdere proosten genoemd die hiertoe de opdracht zouden kunnen hebben gegeven. Vaststaat dat het gebeente van Sint Servaas tussen 1196 en 1200 in de reliekschrijn werd geplaatst. Het ensemble van de Noodkist met de vier pendants werd als onderdeel van een speciaal daarvoor gebouwd altaar op het hoogkoor opgesteld. Na de restauratie van 1962 werd de kist naar de schatkamer overgebracht. In 2020 keerde de Noodkist weliswaar weer terug naar de basiliek, maar nu naar de huidige locatie in het noordertransept.

De Noodkist bestaat uit een eikenhouten kist die is bekleed met vergulde koperplaten, bergkristallen en edelstenen. Sinds de vervaardiging is de kist diverse malen gerestaureerd.¹⁹ Als gevolg van blootstellingen aan slecht weer tijdens vele heiligdomsvaarten verkeerde de Noodkist in slechte staat, wat in het midden van de twintigste eeuw leidde tot pleidooien om het reliekschrijn opnieuw te restaureren. In 1958 stelde het kerkbestuur van de Sint Servaas het Comité van Restauratie van de Noodkist in, die op haar buurt zou worden bijgestaan door de internationale Commissie van Deskundigen van de Restauratie van de Noodkist. Deze commissie bestond uit museumdirecteuren, conservatoren en een edelsmid en werd voorgezeten door Jozef Timmers.²⁰

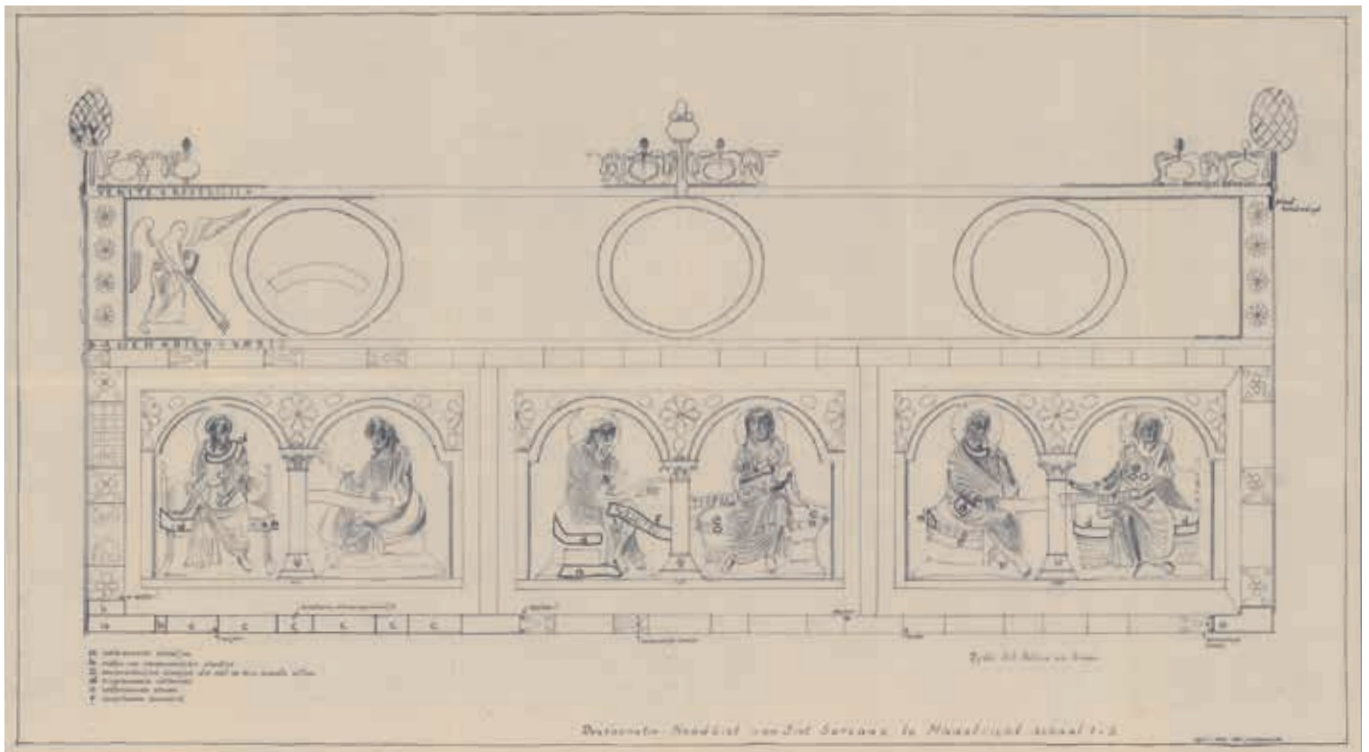
Bij een eerste inventarisatie bleek dat er meer dan honderd stenen waren verdwenen. Ook werden er 245 scheuren en andere beschadigingen van het metaal geconstateerd. Concrete plannen voor de restauratie werden in 1958 ontwikkeld. Daarbij konden ook slechte reparaties uit het verleden worden aangepakt. Zo was het vergulde koperen hoofd van Christus vervangen door een goud beschilderd houten kopje dat aan een ijzerdraadje bungelde. Uiteindelijk werd de restauratie door Leo Brom in januari 1962 voltooid.

In het navolgende wordt vanuit acht verschillende perspectieven zichtbaar gemaakt hoe beslissingen van erfgoedexperts en de restaurator hebben geleid tot wijzigingen van de Noodkist met grote invloed op de geschiedenis van de reliekschrijn in de populaire cultuur van Maastricht. Op basis van drie sets van restauratietekeningen van de Noodkist is een digitale 3D-reconstructie gemaakt die bruikbaar is als kritisch instrument om de soms dubieuze beslissingen uit het verleden toe te lichten (afb. 4, 5, 6 en 7). De 3D-reconstructie is door de auteur op de eerste plaats bedoeld voor studenten in de historische disciplines en erfgoedstudies in het algemeen en meer specifiek ter ondersteuning van de opleiding conservering en restauratie. Gebruikers kunnen in zogenaamde toursteps door de 3D-reconstructie heen navigeren. Deze toursteps contextualiseren in acht perspectieven de rijke geschiedenis van de Noodkist en zijn restauratie vanuit verschillende invalshoeken.

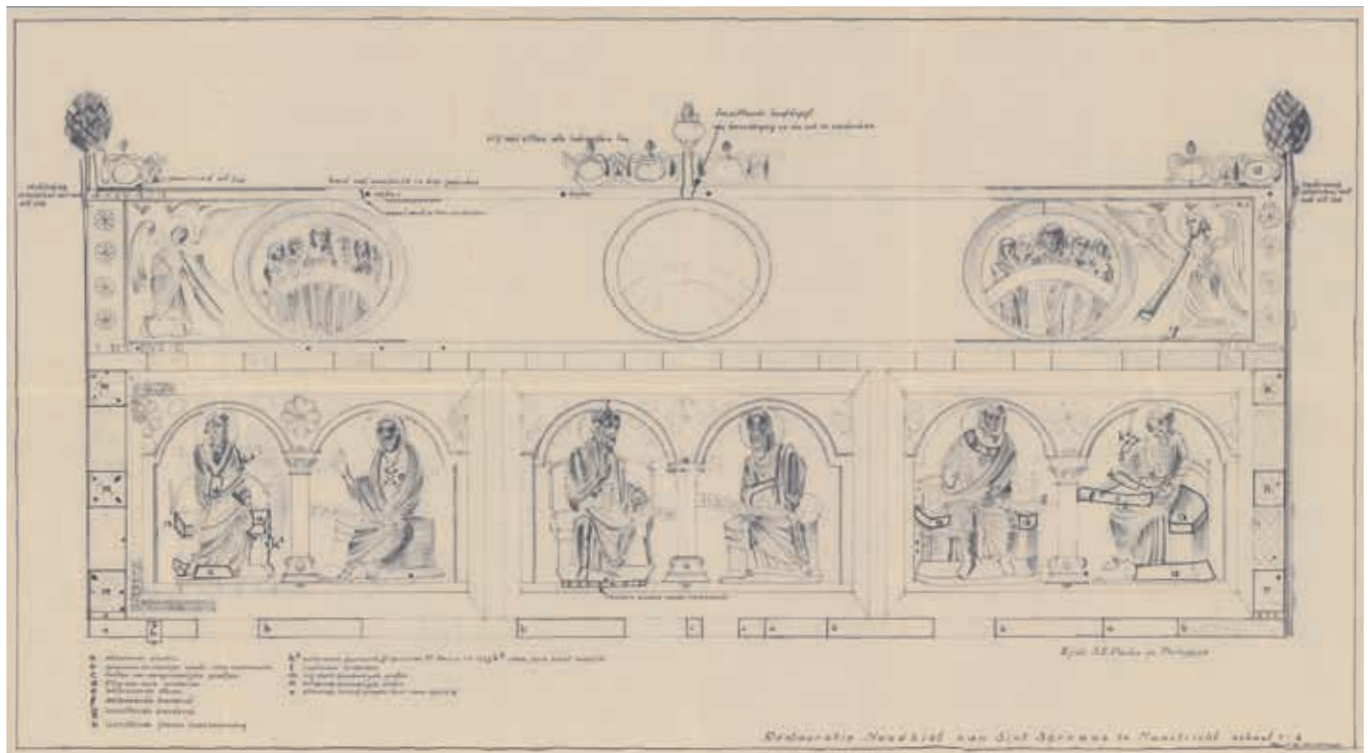
De nummering van de perspectieven volgt die van de 3D-reconstructie. De eerste perspectieven (1-4) hebben betrekking op legendes rond het leven en de relieken van Sint Servaas, op de vervaardiging, op de iconografie en ten slotte op het gebruik van de Noodkist. De volgende (5-7) handelen over de planning, het onderzoek en ethische aspecten van de restauratie. Het laatste perspectief (8) betreft de vervaardiging van de 3D-reconstructie. In de epiloog wordt gepleit voor een universele kennisarchitectuur ter ondersteuning van een holistische aanpak om materieel en immaterieel erfgoed internationaal te beschermen.

4. J. Spenger, tekeningen van Servaas en Christuszijde, 1958, inventarisatie beschadigingen en ontbrekende stenen, schaal 1:1 (Maastricht HCL, inv.nr. 1751; scan University of Amsterdam 4D Research Lab)

5. J. Spenger, tekening van zijde Petrus en Simon, 1958, inventarisatie beschadigingen en ontbrekende stenen, schaal 1:2 (Maastricht HCL; scan University of Amsterdam 4D Research Lab)

6. J. Spenger, tekening Paulus en Philippuszijde, 1958, inventarisatie beschadigingen en ontbrekende stenen, schaal 1:2 (Maastricht HCL inv.nr. 1751; scan University of Amsterdam 4D Research Lab)

7. J. Spenger, Servaaszijde voor restauratie, details van drie sets tekeningen, 1958, inventarisatie en namen van stenen toegevoegd door Elisabeth Treskow (Maastricht RHCL; scans University of Amsterdam 4D Research Lab)

1 LEGENDES EN RELIEKEN

Het leven van Sint Servaas is beschreven in diverse teksten en over de eeuwen steeds verder uitgebreid met nieuwe vertellingen. Belangrijke teksten met zijn levensverhaal zijn die van Gregorius van Tours (6de eeuw), Jocundus (11de eeuw), maar ook een van de vroegste geschriften in de Nederlandse taal, dat van Henric van Veldeke, uit het einde van de 12de eeuw.²¹ Vaak zijn deze vertellingen tegenstrijdig. Een van de legendes is dat Servaas in de vierde lijn van Jezus Christus afstamde.²² Volgens deze legende zou Servaas in de 1ste eeuw geboren moeten zijn, terwijl de meeste teksten de dood van de heilige in het laatste kwart van de 4de eeuw plaatsen. Aangezien 13 mei 384 algemeen als zijn sterfdatum wordt aangehouden, zou Servaas volgens deze legende drie eeuwen hebben geleefd.

Sint Servaas zou zijn heiligheid te danken hebben

aan een bezoek aan het Heilig Graf in Jeruzalem, waar een engel hem naar Tongeren zond om bisschop Valentinus op te volgen. Vanuit Tongeren ondernam Servaas een pelgrimstocht naar Rome om aan het graf van Petrus te vragen de stad tegen de Hunnen te beschermen. In een visioen deelde Petrus hem mede dat Tongeren vanwege begane zonden niet meer gered kon worden. Servaas moest de bisschopszetel en de relieken naar Maastricht overbrengen. Op weg naar Maastricht overleed hij net buiten de stadsmuren. Bisschop Monulphus gelastte de bouw van een kerk, een *magnum templum*, om het lichaam van Servaas te begraven. Zijn relieken kwamen samen met die van de bisschop van Tongeren, Valentinus, en die van de bisschoppen van Maastricht, Monulphus, Godulphus en Candidus, in zijn graf terecht. Later zouden deze bisschoppen hun eigen reliekschrijnen krijgen.

2 OBJECT EN VERVAARDIGING

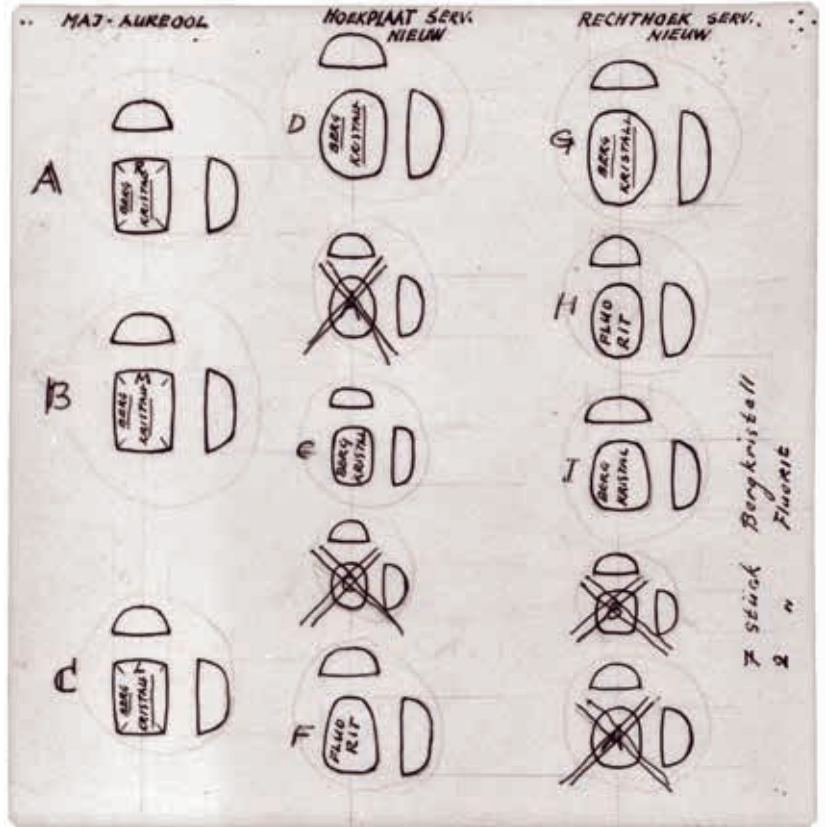
De Noodkist is een rijkversierd en complex object. Een eikenhouten kist in de vorm van een huis werd voorzien van een vergulde koperen laag. In deze laag werden voorstellingen in reliëf geklopt van Christus en Servaas tussen engelen op de korte zijden en van de apostelen op de lange zijden. Op de schuine daken van dit huis – eveneens in reliëf – prijken engelen die naast medaillons evenals de apostelen banderollen met teksten vasthouden. Deze vergulde koperen kist is met name aan de korte zijden verder versierd met bruinverniss, filigreïn, email, bergkristallen, edelstenen, halfedelstenen, cabochons en cameo's. Over de hele lengte van het dak loopt een kam met bergkristallen. Rondom de korte zijden lopen rijk bewerkte randen van verguld koper bekroond door metalen pijnappels. Meerdere vaklieden moeten de Noodkist hebben vervaardigd. Het giet- en smeedwerk verraadt dat er meerdere, minimaal twee handen het metaal van de kist hebben bewerkt.²³ Ook de diverse methoden om op het metaal decoraties aan te brengen, de verschillende edelstenen te slijpen en de cameo's te snijden, wijzen erop dat er een team van experts aan de Noodkist en zijn decoratie heeft gewerkt.

De ontmanteling van de kist voor de restauratie bracht nieuwe informatie over de vervaardiging ervan aan het licht. Zo werd om het reliëf in de platen te ondersteunen gebruikgemaakt van kleifiguurtjes die waren vastgezet in een mengsel van was, haren en andere materialen (afb. 8). Tijdens een van de laatste bijeenkomsten van de commissie van deskundigen die de voortgang en kwaliteit van de restauratie moest bewaken, werd besloten de vulfiguren, waarvan er verschillende waren gebroken, niet meer terug te plaatsen. Wel achtte de commissie deze laat-elfde-eeuwse vulfiguren van groot belang en sprak zelfs van een nationale kwestie. De vondst diende dan ook na terugkeer van de Noodkist in een tentoonstelling aan het brede publiek te worden getoond.²⁴ Hoewel enkele vulfiguren waren gebroken en het besluit ze niet weer in de reliëffiguren aan te brengen niet geheel onbegrijpelijk was, is hiermee belangrijk materiaal voor de vervaardigingsgeschiedenis van de Noodkist definitief gescheiden van het originele object. Ook werden er tijdens de restauratie antieke en Byzantijnse gemmen toegevoegd die de originele authenticiteit van de Noodkist enigszins aantastten.

8. Vulfiguren van klei circa 1160-1200 ter ondersteuning van reliëfs (foto Schatkamer Basiliek van Sint Servaas)

9. Tekening van adviseur E. Treskow
 ca. februari 1961 van bergkristallen en
 fluoriet edelstenen met aanduiding van
 hun plaatsen Nijmegen, KDC-Brom 14490
 (foto auteur)

▼ 10. Christuskopje na restauratie
 omgeven door edelstenen
 (foto Clavis)

3 ICONOGRAFISCH PROGRAMMA

De vergulde reliekschrijn met schuine daken is een directe verwijzing naar het gouden huis, het *domus aurea*. Het verwijst naar het Nieuwe Jeruzalem van puur goud dat de poorten opent voor diegenen die gered worden op de dag van het Laatste Oordeel.²⁵ Ook de apostelen, op de lange zijden van de Noodkist, houden banderollen met teksten vast die verwijzen naar die dag. De verbeelding van het Laatste Oordeel komt ook tot uitdrukking in de twee korte hoofdzijden van de Noodkist. Aan de Majestaszijde is de tronende Christus als Pantocrator afgebeeld met in zijn rechterhand de globe van het universum en in de linker een boek met de woorden *ECCE VENIO CITIO ET MERCES MECUM* ('En zie, Ik kom spoedig en mijn loon is bij mij').²⁶ Aan de Servaaszijde zien we de heilige tussen twee engelen. Een engel reikt de bisschopsstaf (die tijdens de restauratie werd verwijderd) aan, de ander toont een boek met de tekst *INDUE IMMORTALITATEM* (Kleed u met onsterfelijkheid). De daken van de Noodkist, respectievelijk *MISERICORDIA* (Genade) en *VERITAS* (Waarheid) genoemd, verwijzen naar de geredden en de verdoemden op de Dag des Oordeel.²⁷ Ten slotte verwijzen ook de edelstenen naar het Nieuwe Jeruzalem om de geredden op te vangen. De muren van deze gouden stad waren gebouwd op de fundamenten van twaalf edelstenen. Deels treffen we deze ook op de Noodkist aan, naast minder rijke stenen zoals bergkristal en glas (afb. 9 en 10).²⁸

Het oorspronkelijke iconografische programma had nog voor de restauratie was begonnen volledig verstoord kunnen zijn. Op 25 maart 1958 schreef Hoster een bericht aan Timmers dat voor een hooggeplaatste geestelijke zonder meer verwonderlijk mag worden genoemd.²⁹ Hij had die ochtend een handelaar in edelstenen bezocht die voor een schappelijke prijs van 4.500 Duitse mark wel bereid zou zijn een cameo te verkopen. Het betrof een voorstelling van Zeus op de wijze van Otricolo die door een adelaar wordt opgetild. Deze zou in de bovenste vating aan de Servaaszijde kunnen worden aangebracht en de Apotheose van Servaas uitdrukken. Hij voegde er nog aan toe: 'Ikono-grafisch ist das Thema für diese Stelle ganz ideal.'³⁰

Uiteindelijk waren de wijzigingen in het iconografisch programma als gevolg van besluiten van de commissie minder drastisch. De vrees van de conservator van de schatkamer dat de ranken van de levensbomen die op de Christuszijde aan weerszijden van de troon Gods uit de rivier ontsproten minder zichtbaar zouden worden doordat ze niet meer met de stam verbonden zouden zijn, bleek ongegrond.³¹ Ingrijpender waren de wijzigingen aan de Servatiuszijde. De verwijzing naar de Dag des Oordeels bleef overeind, maar de boodschap rondom bisschop Servaas werd aangetast. Lang werd er gediscussieerd of de bisschopsmijter, die van latere datum was, na restauratie weer aangebracht

moest worden. Besloten werd dat, wanneer het kopje van Servaas gaaf zou zijn, dit niet te doen. Mogelijk bleek dat niet het geval; de mijter bleef gehandhaafd. Anders verging het met de bisschopsstaf. Na discussie of deze niet vervangen zou moeten worden door een pelgrimsstaf, werd uiteindelijk besloten geen enkele staf meer aan te brengen.³² Dat was een belangrijke aantasting van de autoriteit die Servaas moest uitstralen. De bisschopsstaf werd hem immers aangereikt door een engel. Dit moest benadrukken dat Servaas zijn status als bisschop had verkregen door goddelijke tussenkomst en niet via een wereldse macht.³³ In de besluitvorming rondom het al dan niet terugplaatsen van de bisschoppelijke attributen van Servaas speelden behalve esthetische overwegingen ook argumenten van ouderdom en authenticiteit een belangrijke rol.³⁴ Gesteld kan worden dat zowel de materiële authenticiteit als de constructieve authenticiteit gebaseerd op de politiek-religieuze context die de Noodkist oorspronkelijk uitdroeg, werd aangetast.³⁵

4 PUBLIEKE EN DEVOTIELE ROL

Om de zeven jaar wordt de Noodkist tezamen met reliekhouders van de basilieken van Sint Servaas en Onze Lieve Vrouwe en die van andere kerken meege-dragen tijdens de heiligdomsvaart. De vroegst gedocumenteerde verwijzing naar pelgrimsbijeenkomsten in Maastricht is een pauselijke bul van 1249. De Noodkist als het hoogtepunt van de Servaasverering wordt voor het eerst in 1391 vermeld. Het met regelmaat terugkerend gebruik van de heiligdomsvaart werd onderbroken tijdens de Reformatie en de Franse periode, maar hervat in 1881. De meest recente twee omgangen vonden plaats op 15 en 22 juni 2025. De planning van de heiligdomsvaarten werd zorgvuldig afgestemd met processies in omliggende plaatsen, waardoor deze soms meer dan 140.000 bezoekers trokken. Daarnaast komt de Noodkist uit de basiliek in bijzondere omstandigheden van oorlogsdreiging of epidemieën om publiekelijk te bidden voor vergiffenis en bescherming. De eerste vermelding daarvan dateert van 1409; de laatste keer was tijdens de Tweede Golfoorlog in 1991. Naast deze publieke rol had de Noodkist een meer devotie-nale rol voor de bezoekende pelgrims die hun dankbaarheid onder andere met de toevoeging van votieven uitten. Tijdens de restauratie werden zilveren votiefkopjes die rond 1450 op de reliekschrijn waren aangebracht definitief verwijderd.

Vanaf het begin stond vast dat de zilveren votiefkopjes na de restauratie weer zouden worden bevestigd (afb. 11).³⁶ Niettemin werd er in de voorlaatste vergadering over gestemd. Toen de stemming vóór terugplaatsing uitviel, stelde Brom aan de commissie voor nogmaals de Noodkist te bekijken. Bij terugkomst besloot de commissie bij de volgende vergadering de kwestie opnieuw aan de orde te stellen.³⁷ Bij deze, tegelijkertijd

11. Votiefkopjes, voor de restauratie (foto Nijmegen CKD)

laatste, bijeenkomst voor de oplevering van 5 januari 1962 werd uiteindelijk met vier stemmen tegen drie besloten de votiefkopjes niet meer aan te brengen, maar te bewaren bij de overige fragmenten van de Noodkist. Bij het besluit werd aangetekend 'dat ook de restaurateur zich tegenstander van het terugplaatsen dezer figuurtjes verklaarde'.³⁸ De volgende argumenten voor en tegen werden aangedragen: 'Voor het wederom aanbrengen pleiten bepaalde historische overwegingen – de kopjes zijn vermoedelijk eeuwen geleden op de Noodkist bevestigd – terwijl ze iconografisch goed staan. Als tegenargument geldt, dat de drie kopjes het silhouet van de St. Servaasgevel schaden terwijl ze voor een deel de voetstukken van de figuren verbergen.'³⁹ Wat opvalt is dat de publieke en devotieele rol van de Noodkist als een interactief object met een belangrijke betekenis in de heiligdomsvaarten en noodprocessies in deze discussies geen enkele rol heeft gespeeld.

Hoezeer de reliëfschrijn een rol speelde in de populaire cultuur blijkt misschien wel uit de beroemde Noodkistrede van hoofdaalmoezenier Poels, die in 1917 de armoedige woonomstandigheden en de zeer hoge kindersterfte in Maastricht aan de kaak stelde: 'Ik meende U op deze wijze te kunnen doen voelen en tasten, dat de noodkist zelf ons *leert*, wat aan de stad Maastricht die thans in nood verkeert, weer redding brengen kan en redding brengen moet. Onze christelijke beginselen zijn *levenskiemen*. Al heeft de middel-eeuwse goudsmid, die het kunstwerk der noodkist wrocht, de belijdenis deze beginselen vastgelegd in edel goud: ook *gouden* korenaren zijn geen *echte* korenaren, die *leven* en *leven geven* aan het daarvan *levend* volk.'⁴⁰

Een dergelijk argument bracht ook Renate Kroos naar voren in haar kritische bespreking van de restauratie. Over de vervanging van kristalglas door kostbare antieke en Byzantijnse stenen en cameo's merkte zij op dat daarmee de onvoorwaardelijke gelukzaligheid van de gelovigen had plaatsgemaakt voor een vals aura. De Noodkist had immers ook arme tijden door gemaakt en was niet altijd een gouden huis.⁴¹ Deze

constatering van Kroos raakt ook direct aan het wetenschappelijk debat rondom het begrip authenticiteit. Gesteld kan worden dat de Noodkist weliswaar met hoogwaardigere materialen is verrijkt, maar ten koste van de materiële authenticiteit. De verwijdering van de votieven betekende ook een aantasting van de constructieve authenticiteit gevormd door culturele context en van de existentiële authenticiteit verbonden aan persoonlijke ervaringen.

5 PLANNING EN UITVOERING RESTAURATIE

Nadat bij de ommegang van 1955 werd vastgesteld dat de Noodkist in een erbarmelijke staat verkeerde, kwamen er initiatieven om deze te herstellen. De in 1958 ingestelde commissie van deskundigen begon met het opstellen van richtlijnen voor de restauratie. Verder liet deze commissie in hetzelfde jaar door J. Spengers tekeningen maken van de Noodkist. De tekeningen bestonden uit drie sets van vier aanzichten. De eerste set toont de bestaande toestand van de twee korte zijden, respectievelijk de Christus- en Servatius-zijde op een schaal van 1:1 en de twee lange zijden met de apostelen en de engelen op de daken op een schaal 1:2. De tweede set is ingekleurd, waarbij in blauw de beschadigde delen van het metaal zijn aangegeven en in oranje de ontbrekende stenen. Deze set is op karton getekend. Gaten op de vier hoeken werden aangebracht dat ze in het atelier werden opgehangen om de conditie voor de medewerkers en commissieleden duidelijk zichtbaar te maken. Op deze set zijn ook oranje lijnen getekend met nummerv verwijzingen naar foto's die er tijdelijk op konden worden aangebracht. Op de achterzijden van de foto's van voor de restauratie zijn nummers aangebracht die corresponderen met de fotoverwijzingen op deze tweede set van tekeningen. Op de derde set, ten slotte, heeft de edelsmid in de commissie, Elisabeth Treskow, in het Duits de stenen genoteerd die zich op de Noodkist bevonden of ter aanvulling moesten worden aangebracht. Kopieën van de eerste en derde set tekeningen bevinden zich in meerdere collecties, onder andere in Maastricht en Keulen.

Verder bevinden er zich ook duplicaten van de genummerde foto's in meerdere archieven (Nijmegen, Keulen, Utrecht). Dit wijst erop dat ze bedoeld waren om de leden van de commissie van deskundigen in staat te stellen de voortgang in de besluitvorming rondom de restauratie te volgen (afb. 12).⁴²

Ook het rapport van 12 november 1959, dat vier maanden later (op 14 april 1960) werd vastgesteld, bevindt zich in meerdere archieven (Maastricht, Keulen, Utrecht) met waarschijnlijk hetzelfde communicatiedoel. De inhoud ervan is niet zozeer op reconstructie maar op conservering gericht. Zo vermeldt de inleiding 'dat de Noodkist als een der belangrijkste werken van de Maaslandse edelsmidkunst zoveel mogelijk in haar huidige, onvolkomen en onvolledige staat behouden moet blijven en in de hoofdzaak alleen die maatregelen moeten worden getroffen, welke noodzakelijk zijn om het schrijn voor de toekomst te conserveren. Bovendien heeft als leidinggevende gedachte gegolden, dat de Noodkist in de eredienst een functie heeft gehad en dat er bij een restauratie met de voortzetting van deze functie rekening moet worden gehouden.'⁴³ Op dezelfde dag in april vertrok de Noodkist per ambulance naar het atelier van Leo Brom in Utrecht en kon het restauratieproces beginnen.⁴⁴

6 CONSERVERING EN WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

Op het moment dat de plannen voor een restauratie van de Noodkist geleidelijk gehoor begonnen te vinden, werd ook besloten de inhoud ervan uit te nemen voor een nadere inspectie. Tijdens een publieke mis op 19 januari 1958 werden door de bisschop van Roermond vijf pakketjes uit de kist genomen en uitgesteld op een baar, waar gelovigen ze een week lang konden aanschouwen.⁴⁵ Tijdens een besloten bijeenkomst die dag werd onder toezicht van de bisschop een aantal van de pakketjes geopend.⁴⁶ Er werd een rapport opgesteld, dat leidde tot aanvullend onderzoek.⁴⁷ De linnen en zijden doeken die de pakketjes omwikkelde, zijn gedateerd tussen zevende/achtste en de elfde eeuw.⁴⁸ Ze werden naar het Laboratorium voor Textieltechniek en Vezeltechnologie van de TU Delft gebracht. Textielonderzoekster Jentina Leen trof toen ze het doek met het label *Cineres Sci Servatii* (Het as van Sint Servaas) ontvouwde naast schilfers van menselijke beenderen en een snijtand uit de onderkaak ook resten van een onbekende diersoort aan. Deze werden voor verder onderzoek naar het Natuurhistorisch Museum in Leiden gestuurd, waar werd vastgesteld dat het de schedel en botjes van een vleesmuis

12. Leden van de Commissie van Deskundigen van de Restauratie van de Noodkist op bezoek bij Edelsmidse Brom in Utrecht, 27 januari 1961 (Bonn RAK, Nachlass Treskow)

13. 3D-lijntekening Edelsmidse Brom, uit de Volkskrant, 14 mei 1960

betrof.⁴⁹ Na het onderzoek werden de relieken in de Noodkist door de bisschop teruggeplaatst in een speciaal daarvoor ontworpen kistje.⁵⁰

Tijdens de restauratie stuitte Brom op enkele technische problemen die om aanvullend wetenschappelijk onderzoek vroegen. Het metaal van de Noodkist was door het merkwaardige mengsel van was waarmee de vulfiguren waren vastgezet door corrosie aangetast. Het stelde hem voor de vraag hoe de terracotta vulfiguren weer met een nieuw vulmiddel teruggeplaatst zouden kunnen worden zonder het metaal te verhitten, zoals in zijn contract was vastgelegd. Hij legde de vraag voor aan directeur Adriaan der Weduwen van TNO, die diverse andere vulmiddelen voorstelde.⁵¹ Uiteindelijk loste het probleem zich vanzelf op toen besloten werd de terracotta vulfiguren niet meer terug te plaatsen.

7 ETHISCHE ASPECTEN

Ondanks de zorgvuldig opgestelde richtlijnen en aanvullend onderzoek zouden korte lijntjes tussen leden van de commissie en de restaurator en merkwaardige aanvullende procedures in de besluitvorming rondom de restauratie tot ongelukkige ingrepen leiden. Het

was het restauratieatelier Brom dat in 1952, al jaren voor de restauratie, voor het eerst bij Timmers aanklopte om op de noodzaak van de restauratie te wijzen en het eigen bedrijf behoedzaam naar voren te schuiven.⁵² In 1957 stelde Brom zelf een werkcommissie voor en voegde eraan toe: ‘Het liefst zou ik U zien fungeren als voorzitter van deze commissie’, waarop Timmers positief reageerde.⁵³ Toen de commissie van deskundigen uiteindelijk in 1958 vier kandidaten (Jan Noyons, F.A.J. Smoorenburg, Eloy Kersten-Leroy en Leo Brom) uitnodigde om voorstellen voor de restauratie in te dienen, trok laatstgenoemde zich opzichtig terug: ‘De richtlijnen vormen naar mijn oordeel een zo weinig geëigende basis voor een doelmatige en vruchtbare samenwerking tussen Uw commissie en degene die met de uitvoering deze restauratie zal worden belast.’⁵⁴ Pas na aandringen van het kerkbestuur (waarschijnlijk via tussenkomst van Timmers) herzag Brom zijn besluit en diende alsnog een voorstel in.⁵⁵ Bij een bespreking van de vier voorstellen vielen er twee direct af.⁵⁶ Ondanks herhaalde verzoeken van commissielid Desiré Bouvy om Jan Noyons uit te nodigen om evenals Brom zijn voorstel toe te lichten, werd alleen Brom gevraagd om naar Maastricht te komen. Bij de laatste vergadering voor de oplevering beklagden diverse leden zich erover dat Timmers de brieven van Bouvy en Noyons gericht aan de commissie niet met hen had gedeeld. Ook was het niet gepast dat de overige inzenders via de pers hadden moeten vernemen dat hun voorstellen niet waren gehonoreerd.⁵⁷ Een door het kerkbestuur gehonoreerd verzoek van Brom om voortaan besluiten te kunnen nemen als er niet meer dan drie commissieleden aanwezig waren – ‘mits Dr. J.J.J.M. Timmers hiertoe behoort’ – duidt op korte lijnen tussen de voorzitter en de restaurator.⁵⁸ De op zijn zachtst gezegd merkwaardige procedures in de besluitvorming leidden tot interventies die de iconografie en vooral de oorspronkelijke functie van de Noodkist ingrijpend zouden wijzigen.

8 3D-RECONSTRUCTIE

De hier gepresenteerde digitale 3D-reconstructie is niet de eerste multidimensionale representatie die van de Noodkist en zijn restauratie is gemaakt. Allereerst vervaardigde atelier Brom zelf een lijntekening in 3D. Deze tekening geeft de plaatsen weer waar restauratieve ingrepen noodzakelijk zouden zijn.⁵⁹ Daarnaast is er een digitale 3D-reconstructie gemaakt door Daan Claessen, die Fred Ahsmanns interpretaties van de Noodkist en zijn pendanten als onderdeel van de oorspronkelijke altaaropstelling en als gesamtkunstwerk aanschouwelijk maakte (afb. 13, 14).⁶⁰

► 14. D-reconstructie altaaropstelling, digitale reconstructie Daan Claessen, uit: F. Ahsmann, *Order and Confusion* (2017), afb. 227b (foto Clavis)

15. Schets 3D-reconstructie restauratie Noodkist, 2025, concept Charles van den Heuvel, ontwerp Tijm Lanjouw/Amsterdam University 4D Research Lab (foto auteur)

De huidige 3D-reconstructie werd gemaakt door met fotogrammetrische opnamen de maten en de vormen van de drie sets van restauratietekeningen vast te leggen. Vervolgens werden deze 3D-data gecombineerd en geprojecteerd op een basismodel in de juiste dimensies van het volume van de Noodkist (afb. 15). Doordat het hier een interactief model betreft, is het mogelijk steeds een van de drie sets van allerlei gezichtspunten te bekijken en in- en uit te zoomen op details. Links in de overzichtsschermen en details verwijzen naar annotaties die worden toegelicht in de acht perspectieven op de 3D-reconstructie.⁶¹

De keuze om een 3D-reconstructie te maken van de restauratie in plaats van de Noodkist zelf, sluit aan bij de visies van Smith en Hou en anderen dat erfgoed eerder als een proces dan als object moet worden gezien.⁶² Niet alleen verschaffen de drie sets van tekeningen en foto's inzicht in dat proces. Dat geldt ook voor de discussies binnen en tussen de commissie van deskundigen, het comité van de restauratie en het kerkbestuur over de rol van de Noodkist. Ze tonen wisselende visies op de Noodkist als museumstuk dan wel als object met een blijvende rol in het godsdienstig leven. Daarmee volgt de 3D-reconstructie op dynamische wijze het toekennen van verschillende waarden aan de Noodkist als gevolg van het restauratieproces. De kritiek van

Renate Kroos, dat de verfraaiing van de Noodkist tijdens de restauratie verloochende dat het object veel armere perioden had doorstaan maar deel uitmaakte van de populaire cultuur van Maastricht, is illustratief voor dergelijke veranderingen.

Deze discussies rondom het toekomstig gebruik van de Noodkist en veranderingen in het toekennen van waarden daaraan, raken in algemenere zin ook aan het genoemde wetenschappelijke debat rondom authenticiteit in conservering en restauratie. Juist deze veelheid van perspectieven op de geschiedenis en de restauratie van de Noodkist biedt de mogelijkheid een strategische bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van een kennisarchitectuur die de bewustwording rondom het integraal behoud en beheer internationaal moet bevorderen. Dit met het uiteindelijke doel te komen tot een holistische bescherming van materieel en immaterieel cultureel erfgoed in de praktijk.

INTEGRALE BESCHERMING EN AUTHENTICITEIT

De perspectieven op de 3D-reconstructie van de Noodkist en de restauratie ervan maken duidelijk dat aan het object steeds in verschillende contexten andere betekenissen en waarden zijn toegekend. De discussies rondom de bescherming en het gebruik van de

Noodkist rakelden weer op, nog voor het object voor het eerst na de restauratie weer in de heiligdomsvaart zou worden meegevoerd. Terwijl in de eerste richtlijnen voor de restauratie was vastgelegd dat de Noodkist zijn rol in de liturgie en processies moest behouden, stuurde Timmers na afloop van dit proces aan op een musealisering van het object. Op 12 april 1962 schreef hij aan het kerkbestuur: 'Tot mijn niet geringe ontsteltenis verneem ik, dat er plannen bestaan om de pas gerestaureerde Noodkist mee te dragen in de optochten tijdens de komende viering van de Heiligdomsvaart. Afgezien nog van het feit, dat het van weinig smaak getuigen zou, een eerbiedwaardig voorwerp en een onschatbaar kunstwerk als de Noodkist in een gekostumeerde optocht mee te voeren, loopt U, zodoende, het risico, een groot deel van het effect der pas voltooidde, kostbare restauratie te niet te doen.'⁶³ Enigszins laconiek reageerde het Comité van de Restauratie namens het kerkbestuur met een verwijzing naar eerdere besluiten van de Commissie van Deskundigen: 'Het Comité is het met de Commissie van Deskundigen (vide o.m. het verslag van 7 november 1961) van oordeel, dat de Noodkist van de St. Servaas niet als een museumstuk moet worden beschouwd, maar als object, dat een rol speelt in het godsdienstig leven.'⁶⁴

Meer recentelijk werd overwogen een evenwicht tussen bescherming en het publiek-religieuze gebruik te vinden door de Noodkist tijdens de heiligdomsvaarten door een replica te vervangen.⁶⁵ Deze voorgestelde oplossingen hebben gemeen dat de bescherming van het object en de sociale interacties daarmee als gescheiden entiteiten worden gezien. Eerder merkten we op dat in overheidsrapporten de Noodkist als onderdeel van de Sint-Servaasbasiliek juist als een goed voorbeeld van een te beschermen ensemble werd aangemerkt. Hier kan nog aan worden toegevoegd dat nu gescheiden onderdelen, zoals de vulfiguren die oorspronkelijk onder de reliëfs zaten, het later toegevoegde kistje met de relieken van Servaas of devotiefkopjes, hiermee ook beschermd zouden kunnen worden.⁶⁶ Daarnaast figureert de Noodkist in publieke manifestaties te midden van immateriële culturele expressies zoals de heiligdomsvaarten. De Noodkist voldoet kortom aan de criteria van cultuurgoederen en verzamelingen die onvervangbaar zijn én van onmisbaar cultuurhistorisch of maatschappelijk belang voor de Collectie Nederland.⁶⁷ Een holistische aanpak die verder reikt dan dat de Noodkist als roerend object niet mag worden vervreemd, maar dezelfde bescherming zou genieten als het onroerend object, de Basiliek van Servaas, zou betekenen dat het originele object meegedragen zou kunnen blijven worden.

De kwestie origineel versus replica brengt ons tot discussies rondom het begrip authenticiteit. In de erfgoedstudies wordt een veelheid van definities en typen

(materieel, functioneel en beleving) gehanteerd om het belang van authenticiteit in deze praktijken te duiden.⁶⁸ Echter, alleen de citaten uit de Noodkistrede van Poels of uit de restauratiekritiek van Kroos illustreren al dat meerdere typen van authenticiteit tegelijkertijd door elkaar spelen bij het vaststellen van de betekenis en waarden van het object in zijn context. Wanneer replica's daadwerkelijk de originelen in processies zouden vervangen, zou daarmee in ieder geval de materiële authenticiteit, maar wellicht ook de immateriële authenticiteit zijn aangetast. Met Nako-nieczna en Szczepański kan daarom gesteld worden dat de term authenticiteit hoogstproblematisch is in erfgoed. Dit omdat authenticiteit in materieel erfgoed nauwelijks reproduceerbaar is en onbruikbaar in de context van immaterieel erfgoed gebaseerd op menselijke ervaringen.⁶⁹ Deze constatering vraagt om een comparatieve analyse van de verschillende betekenissen die aan de term authenticiteit in de wereld van het erfgoed worden toegekend. Een internationale kennisarchitectuur kan daar een belangrijke rol in spelen.

EPILOOG

Het wetenschappelijk debat in de erfgoedstudies rondom het behoud van authenticiteit maakt duidelijk dat de toekenning van culturele, sociale en religieuze waarden aan de Noodkist niet op zichzelf staat. Zo telt de publicatie van Margry en Caspers met de daarop gebaseerde database van het Meertens Instituut momenteel al 676 bedevaartplaatsen in Nederland waarbij reliekhouders een centrale plaats innemen.⁷⁰ Het Zweedse project *Mapping Saints*, dat de verspreiding van materiële getuigenissen van heiligdomsverering in kaart brengt, maakt zichtbaar dat van Sint Servaas souvenirs tot in Scandinavië zijn aangetroffen.⁷¹ Ook de ontwikkeling van 3D-reconstructies voor de restauratie van gebouwen en cultuurgoederen is natuurlijk niet uniek. Om die reden wordt de 3D-reconstructie van de Noodkist opgenomen in een infrastructuur van digitale reconstructies van steden, gebouwen en andere ruimtelijke objecten.⁷² De duurzame borging van deze 3D-reconstructies maakt het mogelijk ze onderling te vergelijken en toepassingsmogelijkheden voor bepaalde vormen van wetenschappelijk onderzoek uit te wisselen.⁷³

De voorgestelde holistische bescherming van erfgoed is niet alleen een nationale kwestie. Het sluit aan bij juridische visies op de bescherming van werelderfgoed waarbij op lokaal niveau aan cultuurgoederen (materieel en immaterieel) waarden worden toegekend, maar de wettelijke verankering hiervan internationaal zou moeten worden voorzien.⁷⁴ Een internationale kennisarchitectuur is van belang om patronen in nationale en internationale projecten rondom de conservering en bescherming van erfgoed te kunnen her-

kennen. Hierdoor kunnen materiële en immateriële aspecten van de Noodkist worden gekoppeld aan de kennis over vergelijkbare objecten verspreid over Europa en op andere continenten. Om die reden bevatten de acht perspectieven op de Noodkist en zijn restauratie links naar nationale en internationale onderzoeksprojecten, databases en 3D-reconstructies. *Linked data* kunnen daarbij een belangrijke rol spelen, mits de benodigde gegevens in de juiste context voor de computer op gestructureerde wijze leesbaar worden gepresenteerd.⁷⁵ Zonder context herkent de computer bij wijze van spreken het onderscheid niet tussen de Noodkist en een verbandtrommel. Dergelijke contexten worden gecreëerd door zogenaamde ontologieën, *machine-readable* gestructureerde schema's waarin kennis wordt georganiseerd. Deze maken het mogelijk *linked data* tot een betekenisvol *semantic web* samen te weven. De ontwikkeling van dergelijke ontologieën vereist specifieke domeinkennis, in dit

geval vanuit de architectuurgeschiedenis, beeldhouwkunst, toegepaste kunsten en van conserverings- en restauratiewetenschappen.

De bekendste omvattende ontologie in de wereld van cultureel erfgoed en musea is CIDOC-CRM. Hiervan bestaan diverse extensies waarmee verschillende van de beschreven perspectieven met elkaar verbonden en gecontextualiseerd kunnen worden. Het betreft bijvoorbeeld ontologieën voor kunst en architectuur, voor 3D-modellen, voor creatieve processen en voor restauratieprocessen.⁷⁶ Door de 3D-reconstructie van de restauratie van de Noodkist en de problematiek rondom zijn bescherming te verbinden met vergelijkbare nationale en internationale voorbeelden van interacties tussen materieel en immaterieel erfgoed, kan een kennisarchitectuur worden gebouwd. Deze kennisarchitectuur ondersteunt toekomstig beleid om materieel en immaterieel erfgoed integraal te beschermen.

DANKWOORD

Ik ben dank verschuldigd aan Truus van Wanrooij-Roks, voormalige medewerker van het Historisch Centrum Limburg in Maastricht, en aan Pieter Coenen, conservator van de schatkamer van de Servaasbasiliek, voor hun ondersteuning bij dit onderzoek. Verder ben ik Fred Ahsmann, auteur van de publicatie *Order and Confusion* (zie noot 13) dankbaar voor het beschikbaar stellen van foto's van zijn reconstructie van de oorspronkelijke altaaropstelling met de Noodkist. Tenslotte ben ik dank verschuldigd aan de reviewers voor hun waardevolle suggesties.

AFKORTINGEN ARCHIEVEN:

Bonn RAK: Bonn, Rheinisches Archiv für Künstlernachlässe

Keulen ED 827-70: Keulen, Historisches Archiv des Erzbistums Köln, Erzbischöfliches Diözesanmuseum, Zugang 827, Nr. 70, 'Servatius-schrein Maastricht Laufzeit 1958-1962'

Maastricht HCL: Maastricht, Regionaal Historisch Centrum Limburg

Nijmegen CKD: Nijmegen, Centrum voor Kunsthistorische Documentatie

Nijmegen KDC-Brom: Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, archief Edelsmidse Brom

Utrecht AM 1987: Utrecht, Stichting Aartsbisshoppelijk Museum, toegang 1987

NOTEN

- 1 Voor een uitgebreide bibliografie van de geschiedenis en de publieke rol van de Noodkist zie: P.J. Margry en C. Caspers m.m.v. A. Jacobs en O. Thiers, *Bedevaartplaatsen in Nederland*, 4 dln. Amsterdam/Hilversum 2000. Voor Sint Servaas dl. 3: *Limburg*, 453-491.
- 2 In de literatuur wordt onder andere onderscheid gemaakt tussen *objective authenticity* (materiële aspecten), *constructive authenticity* (gebaseerd op culturele en historische contexten), *existential authenticity* (gebaseerd op persoonlijke ervaringen en subjectieve betekenisgeving) en *postmodern authenticity* waarbij authenticiteit gezien wordt als een sociale constructie beïnvloed door toeristen en andere waarnemers. Zie bijvoorbeeld: H. Fredheim en M. Khalaf, 'The significance of values. Heritage value typologies re-examined', *International Journal of Heritage Studies* 22 (2016) 6, 466-481, doi.org/10.1080/13527258.2016.1171247 (geraadpleegd 9 november 2025); F. Farrelly, F. Kock en A. Josiasen, 'Cultural heritage authenticity. A producer view', *Annals of Tourism Research* 79 (2019), 200-213, doi.org/10.1016/j.annals.2019.102770 (geraadpleegd 9 november 2025). E. Nakonieczna en J. Szczepański, 'Authenticity of cultural heritage vis-à-vis heritage reproducibility and intangibility. From conservation philosophy to practice', *International Journal of Cultural Policy* 30 (2024) 2, 220-237.
- 3 In België komt dit debat tot uitdrukking in onder meer het project *PaReS-Painted Relics in Situ* (BRAIN-be 2.0) en in de studie van J. Reyniers e.a., 'Inter-

disciplinair onderzoek naar houten beschilderde reliekschrijnen in België', *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven* 126 (2025) 2-3, 279-293, in het bijzonder 289-290.

4 *Mexico City Declaration on Cultural Policies*, 'introduction statement', p. 1. Zie ook Cultural heritage art. 23: 'The cultural heritage of people includes [...] expressions of the people's spirituality, and the body of values which give meaning of life. It includes both tangible and intangible works through which the creativity of that people finds expression.'

5 L. Smith, *Uses of Heritage*, Londen/New York 2006, 56 en 307-308.

6 *Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld*, Parijs, 16 november 1972 (geldend van 26 november 1992 t/m heden). Inleiding. Verder wordt in artikel 1 omschreven dat als cultureel erfgoed worden beschouwd monumenten, groepen van gebouwen en streken die o.a. uit hoofde van hun eenheid uit historisch, artistiek of wetenschappelijk oogpunt van uitzonderlijke waarde zijn. wetten.overheid.nl/BWBV0003974/1992-11-26#Verdrag_2 (geraadpleegd 9 november 2025).

7 Deze maatregelen omvatten o.a. het identificeren en definiëren van het immaterieel erfgoed. Hieruit vloeit voort het bevorderen van wetenschappelijk onderzoek en het instellen van documentatiecentra voor immaterieel erfgoed: www.immaterieelerfgoed.nl/nl/unesco/hetverdragnationaal (geraadpleegd 9 november 2025). *Tractatenblad* 2011, Verdrag 151, 24 augustus 2011, 68 (2003) 1: Verdrag inzake de bescherming van het immaterieel

- cultureel erfgoed; Parijs, 17 oktober 2003, Artikel 2 begripsomschrijvingen, lid 1: ich.unesco.org/doc/src/00009-NL-PDF-NL.pdf (geraadpleegd 9 november 2025). Onder immaterieel cultureel erfgoed wordt verstaan: 'de praktijken, voorstellingen, uitdrukkingen, kennis, vaardigheden – met inbegrip van de bijbehorende instrumenten, voorwerpen, artefacten en culturele ruimtes – die gemeenschappen, groepen en, in sommige gevallen, individuen erkennen als deel van hun cultureel erfgoed. Dit immaterieel cultureel erfgoed, wordt voortdurend opnieuw gecreëerd door gemeenschappen en groepen in reactie op hun omgeving, hun interactie met de natuur en hun geschiedenis [...]'
- 8 J. Blake, *Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. Elements for Consideration*, Parijs 2002 (herz. ed. 2001), 12-13. Blake wees erop dat er veelal op lokaal niveau waarden wordt toegekend aan immaterieel erfgoed, maar dat de bescherming ervan juist op universele morele en wettelijke verplichtingen zou moeten berusten. Zie ook: Smith 2006 (noot 5), 109-113.
  - 9 Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vergaderjaar 2014-2025 34109 Bundeling en aanpassing van regels op het terrein van cultureel erfgoed (Erfgoedwet) Nr. 3 Memorie van Toelichting, 21. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34109-3.pdf> (geraadpleegd 9 november 2025).
  - 10 De Raad van Europa: 'recommends that the governments, [...] create conditions to ensure the protection of historic complexes composed of immovable and moveable property'. Geciteerd uit het rapport van de RCE, *Theoretisch Kader Interieurensembles*, 2018, 44 van na de inwerkingtreding van de Erfgoedwet. In het bijzonder de Memorie van Toelichting op Erfgoedwet 2016: 3,7 Ensembles. Zie verder het rapport van de werkgroep Onroerend/roerend opgesteld in opdracht van het Directeurenoverleg Cultuurdiensten Zeist: *Van object naar samenhang. De instandhouding van ensembles van onroerend en roerend cultureel erfgoed*, Den Haag/Amsterdam 2004.
  - 11 *Recommendation No. R (98) 4 of the Committee of Ministers to Member States to Promote the Integrated Conservation of Historic Complexes Composed of Immoveable and Moveable Property*. Geciteerd uit het rapport van de RCE (noot 10), 44. Ook in het rapport van de Raad van Cultuur: *Onvervangbaar & Onmisbaar – naar een dynamisch beschermingsmodel voor de Collectie Nederland (2022)* wordt een uitbreiding van de Erfgoedwet bepleit om verzamelingen van onroerend en roerend erfgoed beter te beschermen: zie de paragraaf: 'Nieuwe Invulling', 34: 'Cultuurgroepen en verzamelingen komen in aanmerking voor bescher-
  - ming indien ze onvervangbaar zijn én van onmisbaar cultuurhistorisch of onmisbaar maatschappelijk belang voor de Collectie Nederland. [...] Met maatschappelijk worden actuele religieuze, spirituele, politieke of sociale onderwerpen bedoeld'.
  - 12 De basiliek van Sint Servaas is in 1966 ingeschreven als rijksmonument (onroerend erfgoed) onder nummer 27168. Klokkenstoelen, biechtstoelen, klokken, doopvonten en het orgel worden in de omschrijving genoemd, maar de Noodkist niet.
  - 13 Voor de reconstructies en discussies rondom de oorspronkelijke altaaropstelling met de Noodkist en de pendanten, zie: F. Ahsmann, *Order and confusion. The twelfth-century choir of the St. Servatius church in Maastricht*, Utrecht 2017, 4 en 215-245. De vier originele twaalfde-eeuwse pendanten in dezelfde vorm als de gevels van de Noodkist werden in 1846 aan een privéverzamelaar verkocht. Toen het kerkbestuur ze in 1861 niet terugkocht, kwamen ze via een veiling in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in Brussel terecht. In 1888 liet het kerkbestuur door de firma Wilmotte in Luik kopieën maken, die zich nu in de sokkel van de vaste opstelling van de Noodkist bevinden. Zie: Ahsmann 2017 (noot 13), 167-179.
  - 14 Voor het plan voor de altaaropstelling van architect P.J.H. Cuypers (circa 1880-1882) dat waarschijnlijk nooit uitgevoerd is, zie: Ahsmann 2017 (noot 13), 240-241.
  - 15 Voorgesteld werd de Noodkist als onderdeel van het ensemble 'Verzameling Sint Servaas Basiliek' aan te wijzen op het hoogste niveau A uniciteit. Zie: Werkgroep onroerend/roerend (noot 10), 43 en RCE (noot 10), 13.
  - 16 De 'Verzameling Sint Servaas Basiliek' is in 1985 als onderdeel op de lijst van de WBC geplaatst en bestond uit 684 onderdelen. Sinds de WBC is opgegaan in de Erfgoedwet is de lijst teruggebracht naar 292 objecten. Deze wet erkent inmiddels ensembles, maar biedt hiervoor geen nieuwe subsidie-mogelijkheden dan voorheen geplaatste roerende cultuurobjecten.
  - 17 www.immaterieelerfgoed.nl/nl/heiligdomsvaart-maastricht.
  - 18 K. Ottenheim, 'De "Maaslandse Renaissance". Een problematisch geval', in: G. Janssen e.a., *Timmers & De Kunst van het Maasland*, Sittard 2007, 188-193.
  - 19 Bovenstaande informatie is ontleend aan het rapport van de Stichting Restauratie Atelier Limburg, *Conditie-opname (nulmeting oktober 2023). Reliekschrijn De Noodkist van Sint-Servaas te Maastricht*, samengesteld door Bascha Stabik en Arnold Truyen.
  - 20 De commissie bestond uit graaf J. de Borchgrave d'Altena, hoofdconservator van de Koninklijke Musea van Brussel, dr. D.P.R.A. Bouvy, directeur Aarts-bisschoppelijk Museum in Utrecht, Th.H. Lunsing Scheurleer, directeur afdeling Beeldhouwkunst van het Rijksmuseum in Amsterdam, prof. dr. Schnitzler, directeur Museum Schnütgen in Keulen, prof. dr. J.J.M. Timmers, directeur van het Provinciaal Museum van Kunst (later Bonnefantenmuseum) en van de Jan van Eyck Academie in Maastricht, mgr. Joseph Hoster, priester en kunsthistoricus, later hoofd restauratieproject 'Drei königenschrein', Keulen, en professor Elisabeth Treskow, goudsmid en later restaurator van laatstgenoemd object.
  - 21 R. de la Haye, *Sint Servaas volgens Jocundus*, Maastricht 2006; A.M. Koldewij, *Der gude Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana. Een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de middeleeuwen. De Geschiedenis van de Kerk-schat van het Sint Servaaskapittel te Maastricht, deel 1*, Assen/Maastricht 1985; P.C. Boeren, *Heiligdomsvaart Maastricht. Schets van de geschiedenis der heiligdomsvaarten en andere jubelvaarten*, Maastricht 1962.
  - 22 Hij zou de zoon zijn van Emiu, op zijn beurt de kleinzoon van Anna, moeder van de maagd Maria. Zie het schilderij *De maagschap van Anna* van een onbekende meester uit Westfalen (circa 1450) in de schatkamer van de basiliek van Sint Servaas.
  - 23 Stabik en Truyen 2023 (noot 19), 2.
  - 24 Maastricht HCL, inv.nr. 1747, verslag van de vergadering van 5 januari 1962, item 7, blad 3.
  - 25 J.J.M. Timmers, *St. Servatius' Noodkist en de Heiligdomsvaart*, Maastricht 1962; J.J.M. Timmers, 'De iconografische betekenis van de Maastrichtse "Noodkist"', *Miscellanea Trajectensia. Bijdragen tot de Geschiedenis van Maastricht*, Maastricht 1962, 55-66; en Ahsmann 2017 (noot 13), ad vocem.
  - 26 Openbaringen 22:12: 'En zie, Ik kom spoedig en mijn loon is bij mij om aan ieder te vergelden zoals zijn werk zal zijn.'
  - 27 Al deze verwijzingen zijn terug te vinden in het Evangelie van Matheus (verzen 24 en 34 t/m 46) en de Apocalyps in de Openbaringen van Johannes (verzen 22:1-3).
  - 28 Openbaringen 21:1: 'Toen zag ik de heilige stad, het nieuwe Jeruzalem, uit de hemel neerdalen, bij God vandaan. [...] De muur was gemaakt van jaspis, en de stad zelf was van zuiver goud, helder als glas. De grondstenen van de stad waren versierd met allerlei edelstenen. De eerste was van jaspis, de tweede van lazuur, de derde kornalijn, de vierde smaragd, de vijfde sardonyx, de zesde sarder, de zevende olivijn, de achtste aquamarijn, de negende topaas, de tiende turkoois, de elfde granaat en de twaalfde amethyst.'
  - 29 Maastricht HCL, inv.nr. 1748, J. Hoster

- aan J.J.M. Timmers, 25 maart 1958. Twee foto's van de cameo die hij meestuurde zijn helaas verloren gegaan. Joseph Hoster (1910-1969) was vanaf 1947 priester, vanaf 1949 vicaris van de Dom van Keulen en vanaf 1956 camerlengo van de paus. Vanaf 1947 was hij ook de curator van de schatkamer van de Dom van Keulen met de beroemde Driekoningenschrijn en directeur van het Diözesanmuseum. www.kolumba.com/index.php?language=eng&cat=22&art=82 (geraadpleegd 9 november 2025).
- 30 Keulen ED 827-70, J.J.M. Timmers aan J. Hoster, 12 april 1958. Timmers antwoordde voorzichtig dat de adelaar inderdaad een attribuut van Servaas is, maar dat een eventuele aanschaf van de cameo in het licht van de gehele restauratie zou moeten worden bezien.
- 31 De Openbaringen van Johannes hoofdstuk 22 verzen 1-2 en 12-13 vermelden respectievelijk: 'En hij toonde mij een zuivere rivier van het water des levens, klaar als kristal, voortkomende uit den troon Gods, en des Lams. In het midden van haar straat en op de ene en de andere zijde der rivier was de boom des levens, voortbrengende twaalf vruchten, van maand tot maand gevende zijne vrucht; en de bladeren des booms waren tot genezing der heidenen.' En: 'En zie, Ik kom haastiglijk; en Mijn loon is met Mij, om een iegelijk te vergelden, gelijk zijn werk zal zijn. Ik ben de Alfa, en de Omega, het Begin en het Einde; de Eerste en de Laatste.' Voor de brief van J.A.L. Brouwer aan de Commissie van Deskundigen: Maastricht HCL, inv.nr. 1748, 1 juli 1961.
- 32 Maastricht HCL, inv.nr. 1747, verslag van 4 juli 1961.
- 33 Voor de iconografische betekenis van de engel die de bisschopsstaf aanreikt: R. Kroos, *Der Schrein des heiligen Servatius in Maastricht und die vier zugehörigen Reliquiare in Brüssel*, München 1985, 229; Ahsmann 2017 (noot 13), 156 en 317-324.
- 34 Brouwers merkte ter vergelijking op dat de staf wel gehandhaafd werd in de facade van de Sint Heribertreliëhouder in Deutz, die ook van latere datum was. Maastricht HCL, inv.nr. 1748, 1 juli 1961.
- 35 Zie voor discussies rondom het begrip authenticiteit noot 2.
- 36 Bouvy liet de passage 'kunnen het best behouden blijven' betreffende de medaillonkoppen in de conceptversie van het rapport met de richtlijnen vervangen door: 'moeten behouden blijven'. Utrecht AM 1987, inv.nr. 188, D.P.R.A. Bouvy aan J.J.M. Timmers, 18-27 juni 1958.
- 37 Maastricht HCL, inv.nr. 1747, verslag van 7 november 1961, item 9bis.
- 38 Maastricht HCL, inv.nr. 1747, verslag van de vergadering van 5 januari 1962, item 5: Hoster, Schnitzler en Bouvy stemden voor terugplaatsing, Treskow en Lunsingh Scheurleer tegen. 'Daar bekend is dat zowel Prof. dr. Timmers als Comte Borchgrave d'Altena [beiden niet aanwezig] zich tegen het terugplaatsen der kopjes verklaard hebben is met een stemverhouding van 4 tegen 3 besloten de 3 zilveren kopjes niet aan te brengen.' Ondanks het besluit ze zorgvuldig te bewaren zijn de kopjes niet meer teruggevonden.
- 39 Maastricht HCL, inv.nr. 1747, verslag van 7 november 1961, item 9bis.
- 40 De 'Noodkist' rede van Dr. H.A. Poels, Maastricht 1917, 8.
- 41 Kroos 1985 (noot 33), 88 en 93. 'Nun verschaffte man diesem diskreten Stück Goldschmiede Kunst eine falsche Aura von Alter und Kostbarkeit, demontierte dafür die grossen Kristalle, die nach mittelalterlicher Deutung die ewige, unveränderbare Seligkeit der Gläubigen und besonders der Heiligen bezeichnen [...] Denn damit wurde ja explizit geleuchtet und später kaschiert, dass der Schrein auch ärmliche und klägliche Perioden durchstanden hatte, nicht immers als "goldenes Haus".'
- 42 Voor de sets tekeningen in Maastricht HCL, toegang 21.209A I, inv.nr. 1751 en Tekeningen in 01.67/0404/3. Voor de sets in Keulen, ED, Zugang 827, Nr. 70. Hoster schrijft op 12 mei 1958 aan Timmers dat hij de tekeningen stuurt waarop Treskow de stenen heeft aangegeven. Het is een antwoord op een brief van Timmers, die aangaf op 12 april 1958 dat de werktekeningen gereed zijn. Foto's in Keulen ED 827-70, in Utrecht AM 1987, inv.nr. 186-851705, stukken en foto's over de restauratie van de 'noodkist van St Servaas' te Maastricht, 1958-1962, nr. 186, foto's van de kist voor de restauratie, circa 1958 (20). Nijmegen KDC-Brom, map REL660012.
- 43 Maastricht HCL, inv.nr. 1750, 'Rapport inzake de Restauratie van de Noodkist van St. Servaas te Maastricht', 12 november 1959. Utrecht AM 1987, 188 bevat ook de conceptversies van 4 en 27 augustus 1959.
- 44 HCL-GAM, 32148, foto Fonteyn en Zn. Maastricht.
- 45 Gedrukte folder als aankondiging: Maastricht HCL, inv.nr. 1753.
- 46 Dit is beschreven met een verwijzing naar het protocol van 19 januari 1958 in een rapport bij de terugplaatsing van de relieken op Maastricht HCL, inv. 1753, 24 april 1961.
- 47 Maastricht HCL, toegang 21.209B, inv.nr. 63. Het rapport van het pakket 'Cinere Sci Servati' werd na drie openingen (de eerste op 'onbekende datum' [24 april 1961], de tweede en derde op 28 december 1961) door J.L.A. Brouwers, conservator van de schatkamer, op 11 september 1968 aan het Kerkbestuur van de Sint-Servaaskerk overlegd. Voor de verwijzing naar 24 april 1961 zie:
- 'Opening der Relieken van de Noodkist opgesteld door de secretaris van het Bisdom Roermond, J. Moonen en medeondertekend door de deken van de St Servaas M. Jennekens'. Hierin wordt verwezen naar vijf pakketjes en een koker met het protocol van de opening van 19 januari 1958. Vastgesteld werd dat de inhoud van de pakketjes volkomen beantwoordde aan de beschrijving in het protocol van de opening op 11 november 1863. Zie, Maastricht HCL, toegang 21.209A inv.nr. 1753.
- 48 De linnen en zijden doeken zijn gedateerd tussen de zevende/achtste en de elfde eeuw. Zie A. Stauffer, *Die mittelalterlichen Textilien von St. Servatius in Maastricht* (Schriften der Abegg-Stiftung Riggisberg; Band VIII), Riggisberg 1991, 18-20 en 47-70.
- 49 A.M. Husson, 'Over vleermuizen, de Noodkist van Sint Servaas te Maastricht en oude grafkelders', *Natuurhistorisch Maandblad* 57 (1968) 5, 61-67.
- 50 Het kistje werd bedacht door Brouwers, conservator van de schatkamer, het werd getimmerd door H. Schijns, G. Kamerling maakte het metaalbeslag, J. Goffin ontwierp 'het lijnenspel', terwijl J. Balendong deze decoratie aanbracht. Nijmegen KDC-Brom, inv.nr. 14490, Memorandum Brouwers 'S. Charlemagne', 1962. Bij een eerder ontwerp was het kistje vastgezet op de bodem. Voor tekening van L.H.M. Brom, zie inv.nr. 8001 en voor verzoek L.H.M. Brom aan Schijns om het ontwerp te sturen, 18 december 1961.
- 51 Nijmegen KDC-Brom, inv.nr. 8001, notitie van L.H.M. Brom met vragen om voor te leggen, [juni 1961]. Gevolgd door brief van L.H.M. Brom aan TNO, 16 juni 1961, en antwoorden van ir A.J. der Weduwen, directeur van TNO, 29 juni en 31 juli 1961. Der Weduwen stelde na onderzoek gele ozokeriet (aardwas) als vulmiddel voor. In het oorspronkelijke contract met de restaurator van 27 november 1959 was opgenomen dat het metaal tijdens het restauratieproces niet verhit zou mogen worden.
- 52 Maastricht HCL, inv.nr. 1748, brief Jan Eloy Brom aan J.J.M. Timmers, 1 september 1952; Nijmegen KDC-Brom, nr. 8001, brief L.H.M. Brom aan J.J.M. Timmers, 20 augustus 1955.
- 53 Nijmegen KDC-Brom, nr. 8001, brief L.H.M. Brom aan J.J.M. Timmers, 1 september 1957.
- 54 Maastricht HCL, inv.nr. 1748, L.H.M. Brom aan de Commissie van Deskundigen, 30 juli 1958.
- 55 Maastricht HCL, inv.nr. 1748, Herziening besluit en indiening voorstel L.H.M. Brom, respectievelijk 25 augustus en 6 november 1958.
- 56 Maastricht HCL, inv.nr. 1747, verslag van 6 februari 1959.
- 57 Utrecht AM 1987, inv.nr. 188, brieven

- van D.P.R.A. Bouvy aan Commissie, 17 februari, 27 augustus, 20 oktober, 28 oktober 1959. Op 27 februari 1960 beklagt Noyons zichzelf bij de commissie. Op 16 maart 1960 antwoordt Timmers 'dat daarbij geen persoonlijke voorkeur heeft meegespeeld'. Op 14 april 1960 doet Noyons opnieuw zijn beklag. Het kerkbestuur antwoordt op 14 juni 1960 dat er nimmer sprake van een prijsvraag is geweest. Bij de laatste vergadering voor de oplevering van 5 januari 1962 vraagt Bouvy waarom Noyons (en de andere inzenders) nooit een juryrapport van de prijsvraag hebben ontvangen en deelt hij de correspondentie tussen Noyons en Timmers. De notulen zijn veelzeggend voor de korte lijnen tussen J. Timmers en L.H.M. Brom, waarbij de procedures niet altijd transparant waren: 'De commissie betreurt het, dat zij nimmer is kennis is gesteld over de thans aan de orde gestelde brieven die gericht waren aan de commissie.'
- 58 Nijmegen KDC-Brom, nr. 8001, verzoek L.H.M. Brom aan kerkbestuur, 29 april 1961; brief parochie van Sint Servaas aan L.H.M. Brom, 18 mei 1961.
- 59 De lijntekening voorzien van legenda werd vermoedelijk gemaakt door Louis Dusée, die als tekenaar in het atelier van Brom werkte en een steeds belangrijker aandeel in de restauratie van de Noodkist zou krijgen. De tekening is afgebeeld bij een *Volkskrant*-artikel dat verscheen op 14 mei 1960, een maand na de komst van de Noodkist (13 april) naar Utrecht. Zie Utrecht AM 1987, inv.nr. 188.
- 60 Ahsmann 2017 (noot 13), afb.: 202, 215, 222, 225, 226, 227a en b.
- 61 De eerste schets van de 3D-reconstructie is voortgekomen uit een samenwerking tussen mij (onderzoek, concept en teksten) en Tijm Lanjouw (technische ontwikkeling) van het 4D Research Lab van de Universiteit van Amsterdam. Ik ontving ook steun van Alicia Walsh van het DH-lab van Maastricht University, die de fotogrammetrische scans maakte.
- 62 Smith 2006 (noot 5), 307 en Y. Hou e.a., 'Digitizing Intangible Cultural Heritage Embodied. State of the Art', *ACM Journal on Computing and Cultural Heritage* 15 (2022) 3, artikelnr. 55, 1-20, hier 1.
- 63 Nijmegen KDC-Brom, nr. 8055, brief J.J.M. Timmers aan Kerkbestuur, 12 april 1962. Eerder werd de kwestie besproken in de vergadering van de Commissie voor Reliektioning op 20 maart 1962, waarbij voorzitter kapelaan Louis Slangen en secretaris Jef Brouwers ernstige bedenkingen uitten tegen het meevoeren van de Noodkist in de Heiligdomsvaart: Utrecht AM 1987, inv.nr. 188.
- 64 Maastricht HCL, inv.nr. 1748, brief Comité Restauratie Noodkist namens het kerkbestuur aan J.J.M. Timmers, 13 juni 1962.
- 65 Gregor Franssen en Pieternel Coenen, respectievelijk voormalig secretaris van de Stichting Schatkamer van Sint Servaas en conservator van de schatkamer van de Sint Servaas wezen mij er vriendelijk op dat door de broederschap in 2011 overwogen is om het borstbeeld van Sint Servaas en later die van de Noodkist te vervangen door een replica. Offertes werden aangevraagd, maar uiteindelijk werden de replica's niet uitgevoerd.
- 66 Behalve uniciteit zou voor de Noodkist en zijn onderdelen ook het criterium kunnen gelden van 'samenhang door herkomst: ensemble waarvan de samenhang werd bepaald door een van de vorige ensemblevormen [samenhang door historische continuïteit, door samenstelling, door totaalontwerp] maar de roerende zaken zich niet langer in situ bevinden'. Zie: Werkgroep onroerend/roerend (noot 10), 17; RCE (noot 10) 6-7. Vergelijk gesamt-kunstwerk, het integraal architectonisch ontwerp van de altaaropstelling: Ahsmann 2017 (noot 13), ad vocem.
- 67 Vergelijk noot 11, Rapport Raad van Cultuur (2022).
- 68 Zie noot 2.
- 69 Zie bij voorbeeld Fredheim en Khalaf 2016 (noot 2); F. Farrelly, F. Kock en A. Josiassen, 'Cultural heritage authenticity. A producer view', *Annals of Tourism Research* 79 (2019), doi.org/10.1016/j.annals.2019.102770 (geraadpleegd 9 november 2025). E. Nakonieczna en J. Szczepański, 'Authenticity of cultural heritage vis-à-vis heritage reproducibility and intangibility. From conservation philosophy to practice', *International Journal of Cultural Policy* 30 (2024) 2, 220-237, www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10286632.2023.2177642.
- 70 bedevaart.meertens.knaw.nl (geraadpleegd 9 november 2025). Margry en Caspers 2000 (noot 1).
- 71 saints.dh.gu.se (geraadpleegd 9 november 2025).
- 72 De 3D-reconstructie (zie noot 61) is tijdelijk geplaatst op een server van het 4D Research Lab van de UvA, waar deze is ontwikkeld. In de toekomst zal de 3D-reconstructie worden opgenomen in de Pure3D-infrastructuur van het DH-lab van Maastricht University, waar het 4D Research Lab mee samenwerkt. 4dresearchlab.nl/st_servatius/st_servatius.html (geraadpleegd 9 november 2025).
- 73 Een voorbeeld daarvan is de internationale conferentie *Empty boxes? Modeling the Lost and the Ephemeral in Premodern Sacred Places*, die op 29 en 30 mei 2025 in de Bibliotheca Hertziana in Rome plaatsvond. Centraal stond de vraag hoe verloren, onzekere en efemere informatie van materieel en immaterieel religieus cultureel erfgoed van de vroegmoderne periode het best in modellen kan worden gerepresenteerd. www.biblherz.it/3667421/empty-boxes-modeling-the-lost-and-ephemeral-in-premodern-sacred-spaces (geraadpleegd 9 november 2025). Ik presenteerde daar samen met Sofia Baroncini (DH Lab - Leibniz IEG, Mainz) de paper 'A Saint on the Move. Modeling and Representing the Ephemeral and Uncertainties in the History of the Procession of the Holy relics of St. Servatius'.
- 74 Zie noot 8.
- 75 Zie: C. van den Heuvel en S. Baroncini, 'The Historical Framing Problem. Temporal Modeling of Interactions between Tangible and Intangible Cultural Heritage', *Semantic Web Journal. Special Issue on Semantic Web and Ontology Design for Cultural Heritage*, www.semantic-web-journal.net/system/files/swj4021.pdf (in open review).
- 76 Zie: 'AAA0 2.0 - Art and Architectural Argumentation Ontology' https://ontology.swissartresearch.net/aaa0/; CIDOC-CRM Argumentation Platform for 3D reconstruction' https://cidoc-crm.org/Resources/building-an-argumentation-platform-for-3d-reconstruction-using-cidoc-crm-and-drupal [geraadpleegd 31 december 2025]; 'CIDOC-CRM - CRMCR extension for supporting semantic interoperability in the conservation and restoration domain' www.researchgate.net/publication/335427082_CRM_CR_-_A_CIDOC-CRM_extension_for_supporting_semantic_interoperability_in_the_conservation_and_restoration_domain [geraadpleegd 31 december 2025] en 'CIDOC-CRM Creative Processes Representation Ontology' www.sari.uzh.ch/de/ordea/cpro.html [geraadpleegd 31 december 2025].

PROF. DR. C.M.J.M. (CHARLES) VAN DEN HEUVEL, kunsthistoricus, is voormalig hoofd van de afdeling Kunst-en kennispraktijken van het Huygens Instituut (K.N.A.W.) en emeritus professor op de leerstoel Digitale Methoden en Historische Disciplines (in het bijzonder de geschiedenis van de kennis- en informatiewetenschappen) van de Universiteit Amsterdam.

THE RESTORATION OF THE CHEST OF DISTRESS OF ST. SERVATIUS (1958-1962)

KNOWLEDGE ARCHITECTURE FOR THE COMPREHENSIVE PROTECTION OF TANGIBLE AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

CHARLES VAN DEN HEUVEL

The legal distinction in the Netherlands between the protection of immovable and movable cultural heritage on the one hand and that of tangible and intangible cultural heritage on the other is confusing and has direct consequences for policy and research in the field of national heritage. It also prevents proper alignment with international regulations such as those of UNESCO's tangible and intangible cultural heritage. With the introduction of the Erfgoedwet (Heritage Act) in 2016, more order was created in the multitude of regulations, methods of protection and subsidies. Nevertheless, the distinction remained, with direct consequences for the optimal preservation of objects in a cultural context. This study of the practices and ethical aspects of the restoration of the Chest of Distress of St. Servatius in Maastricht between 1958 and 1962 explains why it is necessary to examine and protect tangible and intangible cultural heritage conjointly.

The Chest of Distress owes its remarkable name to the practice of carrying this reliquary through the streets of Maastricht to pray publicly for protection in times of war, epidemics or other threats to the city. In addition, the Chest of Distress is paraded along with other relics approximately every seven years during the so-called Heiligdomsvaart (Holy Procession). During these public events, the Chest of Distress is surrounded by all kinds of intangible expressions, such as prayers, singing, music, theatrical performances and the wafting of scents such as incense, which all contribute to the total experience.

The Erfgoedwet brought greater uniformity to regulations but did not lead to more extensive protec-

tion. The policy is primarily aimed at reducing the number of objects that need to be protected and at 'increasing knowledge and awareness, changing attitudes and improving management standards'. Dutch policy does not go as far as that of the Council of Europe, which 'recommends that governments, as part of their general policies for the conservation of the built heritage, create conditions to ensure the protection of historic complexes composed of immovable and movable property'.

Maintaining rather than expanding the level of protection within the Erfgoedwet can be seen as a missed opportunity. For the time being, therefore, the main focus remains on expanding knowledge in order to better protect tangible and intangible cultural heritage. This expanded knowledge must go beyond the simple provision of information to heritage owners or the creation of a database of protected cultural property. Knowledge enhancement, it is argued here, must be part of a comprehensive strategy to better protect the interconnectedness between tangible and intangible heritage in the future. This article argues that a combination of digital resources can make an important contribution to that strategy. Using a digital 3D reconstruction based on restoration drawings, the Chest of Distress and its restoration history from 1958 to 1962 are examined from multiple perspectives. By placing objects in context in this multidimensional way and linking them to national and international projects focused on research into tangible and intangible heritage, a knowledge architecture is created that contributes to integrated heritage protection.